

A LENGYEL LÉGIÓ UTOLSÓ NAPJAI MAGYARORSZÁGON (1849).

A magyar hadsereg felbomlásáról, 1849 augusztusában, máris újabb adatokat nyújtott a most felszabadult bécsi Kriegsarchiv anyaga; de talán nem lesz érdektelen, ha e szomorú napoknak lengyel forrásait is megszólaltatjuk, hiszen a lengyel légió, az olasszal együtt, ott volt Bem seregében, mely a veszített temesvári csata után Lugoson torlódott össze.

Annál értékesebbek ezek a lengyel megemlékezések, mert Kossuthnak Magyarországon töltött utolsó napjairól is részletesen beszélnek.

Jórészt már nyomtatásban megjelent lengyel munkák ezek a források, azonban, tudunkkal, eddig a mi történetíróink nem használták őket. Legrészletesebben s egyúttal leg-hitelesebben Zamoyski László gróf életrajza írja meg a lengyel légiónak útját Lugostól Orsováig; ez az életrajz lengyelül, a gróf családjának kiadásában, jelent meg és ötödik kötete tárgyalja a magyarországi eseményeket. Rövidebben, és nem egyidejű feljegyzések, levelek alapján, hanem visszaemlékezésszerűen ír e napokról Wysocki és Bulharyn lengyel tábornokoknak 1850, illetve 1852-ben megjelent emlékirata.¹ Wysocki munkája megtalálható az Akadémia, Bulharyné pedig a Nemzeti Múzeum könyvtárában; Zamoyski életrajzá-
nak említett kötetéhez azonban a grófi család szívessége jut-
tatott.

E munkákon kívül felhasználtam még egy Viddinben, 1849 aug. 30-án kelt lengyel levelet is, amelyet a krakkói Czartoryski-múzeum volt szíves fordításban megküldeni. Beszámoló ez a levél a légió sorsáról a háború utolsó napjaiban; új adatot ugyan nem igen találunk benne, de egykorúsága miatt jó eszköz többi forrásaink ellenőrzésére.

Zamoyski életrajzának idevágó pontjait szó szerint közöl-

¹ Pamiętnik jenerale Wysockiego dowodzoj legionu polskiego na Węgrzech z czasu Kampanii węgierskiej. 1850.

Rys wojny węgierskiej w latach 1848 i 1849 przez Jenerala Jerzego Bulharyna. — Paryz. 1852.

jük, s elbeszélésének kiegészítéséül s támogatásául foglalkozunk csak a többi forrásokkal.²

Zamoyski, a fiatal lengyel ezredes, aki Czartoryski herceg megbízásából jött Magyarországra, a temesvári csatában Bem oldala mellett állott s a fővezér megbízatásait veszélyek között teljesítette. A magyar csapatok ingadozásának láttára Bem a harcoló sorokhoz küldte őt, hogy kitartásra intsen, — de fáradozása sikertelen maradt.

„Az éj beálltával általános fejtelenség lett úrrá. Csak egy körülmény kedvezett annak, hogy a tömegeket valahogyan mégis Lugos felé lehetett irányítani. Az ellenség ugyanis elkövette azt a hibát, hogy nem üldözött; saját magát rabolta meg ezzel számlálhatatlan trofeától, amelyet elég volt csak felszedni az útról. Másnap teljes hallgatagságban tettük meg az utat Lugosra, egyikén azoknak a végtelen, széles magyar utaknak, amelyek a beláthatatlan síkságon vezetnek át. Ezek a tömegek fogalmat adtak a népvándorlásról: öt-hat sor kocsis, ágyú és egyéb tengelyes alkalmatosság ment az élen; utánuk, minden rend nélkül, különböző csapattestekből összeverődött katonák. A Nyugaton semmi sem ad fogalmat arról a szekértáborról, amely a magyar sík vidékeken a katonaság körül özőnlük.

Lugoson szállást kaptam a városban. Alig hogy elfoglaltam, felkeresett Wysocki tábornok, a lengyel légió négy vezérkari tisztjével együtt, azzal a kéréssel, hogy vegyem át a légió vezetését. „A háború“, — mondták, — „be van fejezve, a magyarok nem akarják azt tovább folytatni, most tehát arról van szó, hogy megmentjük honfitársainkat. Ha Isten engedi, néhány nap múlva Franciaországban lehetünk. Egyedül neked vannak összeköttetéseid Törökországban a kormánynyal, tehát te tudsz legjobban megfelelni ennek a feladatnak.“ — Azt feleltem, hogy a légió parancsnokságát, egyedül abból a célból, hogy azt a harctérről elvezessem, nem tudom átvenni; de összeköttetéseimmel, már amilyenek vannak, szolgálni fogok és ettől a perctől kezdve kérem Wysocki tábornokot, számítson vezérkarának tagjai közé. „Viselked, tábornok úr“, — mondtam, — „előnyeit ennek a vezérségnek, viseld most terhét is. Részemről minden segítségre számíthatsz.“ Wysocki elfogadta ezt és elfogadták mindnyájan, hálájuk kifejezése mellett. „Ha tehát így áll a dolog, tábornok“, — tettem hozzá, — „úgy szolgálok neked, de reményelem, e pil-

² A Zamoyski életrajzfordítását Borsiczky Sándor dr. rendőrkapitány úr, a másik két munkáét Ernyey József nemz. múzeumi igazgató-úr szívességének köszönhetem.

lanattól kezdve mindenről tudni fogok, amit csak határozni óhajtasz.“

Egy órával Bem elutazása után³ hozzám szalad Zarzycki alezredes, a fővezér szárnysegédeinek legöregebbike, s az ő bizalmasa, sőt kedvence, s emiatt honfitársai előtt népszerűtlen ember, mivel benne a vezér besugóját s hízegő dicsérőjét látták, noha tehetséges tiszt volt, aki kiképzését az osztrák hadseregben nyerte. Könnyes szemmel adta át olvasás végett Wysocki tábornoknak azt a jelentését, amelyet az az előző napon a fővezérhez intézett. Ez a jelentés az általános szétbomlás miatt, melynek a légió is indulni kezdett, kérte annak feloszlatását és mindenféle magyar szolgálattól való felmentését. Zarzycki azért jött hozzám, mivel Bem, aki nem szenvedhette Wysockit, azt írta e jelentés szélére: „A légiót fel kell oszlatni, le kell fegyverezni és ki kell kergetni a táborból.“ Ilyen parancs maradt Zarzycki kezében végrehajtásra, Bem elutazása után. Zarzycki hozzám fordult azzal a forró kéréssel, vállalnék felelősséget a parancs teljesítésének késleltetéséért a fővezér visszatértéig; hisz ezt végrehajtani annyi volna, mint gyalázattal illetni saját magunkat. Azt feleltem, hogy vállalom a dolgot; és rögtön lóra ültem, hogy a légió táborába menjek.

Ez volt az első látogatás, amit Magyarországra érkeztem óta a légiónál tettem; különben csak fegyverben, menetközben, vagy ütközetben találkoztam vele. De mivel láttam, hogy a népies elem túlsúlyban van benne, és mivel emlékeztem arra, amit barátaim mondtak Turinból való elutazásom előtt, hogy milyen fogadtatásban lesz részem náluk, — gondosan kerültem a közöttük való tartózkodást.⁴ Minden találkozás alkalmával köszöntöttem honfitársaimat, a hála érzetével kiváló katonai viselkedésükért, de egyetlen egyszer sem állítottam meg lovamat arcvonaluk előtt, sem oszlopuk előtt, hogy válaszra időt ne adjak nekik; előre feltételeztem, hogy az kedvezőtlen is lehetne. Egyesekkel mindenki akarata szerint beszélgettem; ezen a napon először voltam jó néhányszor tíz légionárius tiszt körében. Most se szálltam le a nyeregből. Wysocki nem volt jelen. Ahogy megláttak engem, körém szaladtak úgy a tisztek, mint a közkatonák, akiknek soraiban igen sok ú. n. intelligens elem is volt; kérdezték, mit hozok és hogy nem kellene-e a légiót feloszlatni és elszéledni? A magyarok már nem akarnak többé verekedni, minek erőltetnének

³ Bem aug. 12-én Arad felé indult, hogy Görgey seregéről tájékozódjék.

⁴ Zamoyski a lengyel arisztokrata párt küldötte volt, Wysocki és a légió pedig a demokrata pártnak híve.

meg magunkat, pedig a becsület úgy parancsolja, amíg légió vagyunk. — „A becsület, uraim“, — feleltem — „nem tűr más utat, mint végig kitartani.“ Csak ezután tértem rá az okok kifejtésére és a személyüket fenyegető veszedelemre, mely tanácsossá teszi, hogy fegyverben maradjunk és rendben vonuljunk a határig, amelyet azonban csak akkor léphetünk át, ha ebben a magyar sereg maga ad példát. Szavaimnak talán azért adtak több hitelt, mivel a veszedelem sejtése úrrá lett a koponyákban. Mindnyájan átlátták, hogy egyenként, fegyvertelenül és egyenruhában minden városkában, minden faluban, ami útba esik, találkozhatunk, különösen itt a Bánátban, rácokkal és oláhokkal, kik a magyarok halálos ellenségei, kikkel véres ütközeteik voltak, és akikkel kölesönösen gyilkolták egymást a falvakban és városokban. Ezen beszélgetések után, melyek során mindinkább több bizalom mutatkozott irányomban, elbúcsúztam tőlük, megígérvén, hogy mellettük végig tántoríthatlan maradok és minden erőmmel rajta leszek, hogy Magyarországból kivezesse őket, de kérve-kértem, ne is gondoljanak többé a légió feloszlására. Már éppen távozóban voltam, midőn egy hang a tömegeből ezt kiáltotta felém: „Ezredes! gondolj becsületünkre is!“ Ránéztem arra, aki ezt mondta, és közeledvén feléje, kezemet nyujtottam neki, mondván: „Köszönet neked, uram, ezért a szavadért, hadd tudjam, ki vagy?“ Tüzértiszt volt, himlőhelyes, sovány; szikrázott a szeme. Ezt válaszolta: „Nevem Bentkowski László.“

Könnyű megérteni, hogy szívembe és agyamba micsoda megnyugvás szállott, midőn magához Istenhez fordultam ezután világosságért és tanácsért.

Alig tértem vissza szállásomra, midőn Kossuthnak, aki éppen Lugosra érkezett, egy küldönce jött hozzám, kivel magához kéretett. Első szavai ezek voltak: „Elismertem a küzdelem további meghosszabbításának lehetetlen voltát; az ellenség nem akart velem tárgyalni, de hajlandónak mutatkozott, hogy a magyar tábornokkal tárgyaljon. Úgy vélekedtem tehát, hogy meg kell válnom a hatalomtól és át kell azt adnom Görgeynek. Csak azt az egyet kötöttem ki, és ő azt meg is ígérte, hogy tárgyalásában eleget tesz a haza becsületének.“

Hogy tulajdonképen miért tette nekem ezt a bizalmas kijelentést Kossuth, nem tudom, de nyilatkozata nekem reménysugár volt. Néhány szó után, mellyel beismertem, hogy a kényszernek engedett, kértem, ügyeljen a lengyel légió sorsára és a magyar szolgálatban álló lengyelekre is. „Felteszem a kérdést, hogy az ön véleménye szerint vajjon elérkezett-e az az óra, amelyben a lengyelek elhagyhatják a harcteret és amikor a határon letehetik a fegyvert?“ Azt felelte: „Ez a pilla-

nat ellenállhatatlanul elérkezett; de merre vezessük őket?“ Azt válaszoltam: „Nem lehet más irány, mint Lugosról Orsovára, és azt hiszem, hogy sok magyarnak is ez lesz az egyetlen lehető útja. A fővezér nincs itt; használja fel hát, uram, befolyását arra, hogy a vezérkar főnöke, Guyon, a lengyel légió vezetőjének megfelelő parancsot adjon.“ Kossuth ebbe beleegyezett és néhány óra múlva a következő tartalmú levelet küldte nekem: „Kérem, beszéljen személyesen Guyonnal, aki beleegyezik a mi tervünkbe; s aztán kérem értesítését, mikor indul el a lengyel légió. Szeretnék ugyanis csatlakozni Önhöz, mint szolgálóinak egyike.“

(Zamoyski életrajza ezután a grófnak Czartoryski Ádám herceghez írt levelét közli:) Lugos, 1849 aug. 13. Itt már mindennek vége. Kossuth leteszi hivatalát, félreállt Görgey kívánságára és azért, hogy ne ártson azoknak az egyezkedéseknek, amelyek — legalább is kacsintgatásokban — már messze előrehaladt állapotban voltak Görgey és Rüdiger között. Ennek folytán Kossuth ideérkezett, és nemcsak hogy megbízott bennem, de személyét is rám bízta. Ezért rendelték ki a lengyel és olasz légiót az Orsovával való összeköttetés fedezésére, amivel, ha nincs is biztosítva, de legalább meg van könnyítve nekik az Oláhországba való távozás. Arra számítottok, hogy ott kedvezően fogad bennünket a török katonaság. M. C. D.⁵ ugyanis értesített a Porta határozott kijelentéséről, hogy minden katonai osztagot, amely az ő területére vetődik, egyenlő elbánásban részesít, ami azt jelenti, hogy mindegyiket lefegyverzi és az ország belsejébe küldi.

Szegedtől kezdve kilenc napon át verekedtünk egyfolytában, a tizedik napon, midőn már Temesvárhoz közel voltunk, Bem váratlanul a fővezérséghez jutott és a seregnek iránta érzett lelkesedését felhasználva, döntő ütközetet akart, megtámadva az ellenséget. Kétszer vetettük vissza azt, de ismét kétszer futamítottak meg bennünket s a csata teljes futással és szétveretéssel végződött, ami bennünket, akik szinte csoda által menekültünk meg, ide vezetett. Ezalatt Görgey 25.000 emberrel Arad alatt állott még. Bem törhetetlenül és vállalkozásra mindig készen innen hozzá indult, azzal a szándékkal, hogy vele hátbatámadja azt a sereget, amely bennünket ide kergetett. De tegnap megérkezett Kossuth, aki Bemet elkerülte, és hírül hozta azt, amit feljebb mondtam.

A lengyel légió igen közel volt ahhoz, hogy szétoszolják. Maga Wysocki buzdított erre és ő tette az ajánlatot a felbomlásra. Kossuth érkezte megkönnyítette azt, hogy általa a légió

⁵ Valószínűleg Czaykowsky Mihály, Czartoryski herceg konstantinápolyi ügynöke.

számára oly parancsot eszközöljek ki, amely szerint annak dél felé kell vonulnia. Így a légió becsülete is megmaradt és veszélytelenítése is sikerült. Dembinski tegnap utazott el Orsovára.

Bemmel való találkozásom eleinte meglehetősen hideg volt, de felmelegedett abban a tűzben, amely egyik legerősebb és leghosszabb volt mindazok közt, miket átéltem, s amelyben hat órát töltöttem egyfolytában közvetlen közelében. Tegnap, mikor elutazott, bizalmasan közölte velem szándékát és reményét, amelyek mind romba dőlnek Görgey azon elhatározása folytán, hogy Moszkvával felveszi a tárgyalás fonalát és nevezetesen, hogy magának és mindenkinek, aki késznek nyilatkozik, biztosítsa rangját a muszka hadseregben! Talán bizony így fognak visszafizetni a magyarok a lengyeleknek, hogy az ő elnyomóiknál szolgálnak!

(Az életrajz ezután folytatja elbeszélését:)

Ezen az éjjelen⁶ a lengyel légió elindult Orsova felé és a következő néhány napon át Kossuth zárt kocsiiban hajtattott az én bricskám nyomában, amelyben az én Mihályom ült, mert én a légiónál lovagoltam. Reggel és este, midőn közös szállás akadt, alapos tárgyalásaim voltak Kossuthtal, mint azt képzelni lehet; a tartalomra nem emlékezem, csak az általános benyomásra. Már említettem azt a körülményt, hogy nem ismerte Európa akkori politikai viszonyait, ami engem csodálkozásba ejtett. Törökországról, nevezetesen a szultán kormányának hangulatáról a magyarok iránt, a legcsekélyebb fogalma sem volt. A törökök neki hitetlenek voltak, emésztetetlenek a keresztény világ számára; Moszkvához azonban, mint Ausztria természetes ellenségéhez, önkéntelenül is reményeket fűzött. Ugyanezt az ábrándot nem egy magyarban megtaláltam. Nem egy beismerte előttem, hogy hálával tartozik a lengyeleknek azért, hogy segítségükre siettek, de hogy ez a segítség valójában nem volt egyenlő azzal a kárral, amit Miklós cárnak ellenük való határozott fellépése okozott.

Orsovához közeledvén az a kérdés merült fel, vajjon szárazon keljünk-e át a határon Oláhországba, vagy pedig a Dunán át Szerbiába menjünk? A magyarok Szerbiáról hallani sem akartak; tudták, hogy Szerbia egész határvidéke tele van Magyarországról menekült szerbekkel, akik közül majdnem mindegyiknek volt mit siratnia: egyiknek rokona halálát, másiknak vagyona vesztét, mit a magyarok okoztak. Félték a bosszútól tehát. Oláhország ennél fogva biztosabb menedéket adhatott nekik. Viszont a lengyelek számára Oláhország volt lehetetlen, mivel azt egy orosz hadtest tartotta megszállva.

⁶ Aug. 12—13. éjjelén.

Így hát Kossuth és sok más magyar Orsova alatt Oláhországba indult. A lengyelek között is voltak olyanok, akik a magyarok után indulva óhajtottak biztonságba helyezkedni; mégis segített ezen az én tanácsom, midőn kezeskedtem azért, hogy akármilyen fogadtatásban is lenne részük a magyaroknak Szerbiában, a lengyeleket semmi veszedelem nem fenyegeti. Előzetesen megismerte ugyanis a szerb kormány vendégszeretétét Bystrzonowski Lajos, akit, mint lengyel ügynököt, Adám herceg küldött ki még én előttem; ő aztán Dembinski generális vezérkarában ezredessé neveztetett ki. Őt kértem meg tehát, hogy keljen át a Dunán és kérdezze meg a legközelebbi szerb hatóságtól, vajjon a lengyel légió talál-e vendégszeretetre a szerb földön?

Kevés hajó volt ahhoz a Dunán, hogy bennünket, 1800 lovast, egyszerre átvihetett volna. Midőn tehát a felsőbb magyar hatóságokkal egyetértve megkezdődtek a Duna tulsó partjára való szállításnak előkészületei, a magyarok közt, akik nem tudták, hogy végeredményben mi vár rájuk, az az álhír terjedt el, hogy eláruljuk őket, idő előtt hagyván el a harcot. Bizonytalanságunkban Wysocki tábornokkal kénytelenek voltunk az átkelést védelmi alakulatban fedezni, arra az esetre, ha váratlan támadás érne bennünket. Végre mégis csak sikerült a magyarokat lecsendesítenünk, de legeredményesebben hatott az a hír, hogy Görgey főhadserége letette a fegyvert. Így hát az egész légió átkelése, mely két napon át tartott, szerencsésen befejeződött; Wysocki és én az utolsó csónakkal hagytuk el a Duna balpartját. Mielőtt azonban ez megtörtént volna, augusztus 20-án, mintegy utolsó parancsaként, egy iratot fogalmaztam Wysocki számára, mely tudatta, hogy a főhadserég f. hó 12-én letette a fegyvert, ezért a lengyel légió se folytathatja a már befejezett háborút és a magyar nemzetnek a legjobb sorsot kívánja a jövőre.

Ennyit mond Zamoyski életrajza ezekről a tragikus napokról.

Wysocki előadása ezzel nagyjában megegyezik, részletesebben beszél a légió zavaráról Lugoson, közli Guyon parancsát, mely a lengyel és olasz légiót a határ felé indította, s a dél felé menetelésről, a Dunán való átkelésről is mond egy-két újabb részletet, valamint érdekesen beszéli el a légiók átvonulását Szerbián keresztül, amikor a szerb lakosság, magyaroknak nézve őket, fenyegetően kezdett viselkedni, úgy, hogy egy ízben rájuk is lövöldözött. Szerinte Kossuth augusztus 17-én lépte át az oláh határt.

Bulharyn munkájában is csupán Zamoyski előadásának megerősítését találhatjuk. Részletesebben beszél ő is, Wysocki

is, Bem erőfeszítéseiről, melyekkel a lugosi sereget a háború folytatására akarta kényszeríteni.

Az említett, augusztus 30-án kelt lengyel levél a Czartoryski-múzeumban aláírás nélkül van meg; lehet, hogy csupán másolat. Dembinski és Wysocki terveiről, valamint a politikai eseményekről jól van írója értesülve s ezért valószínű, hogy a légiónak valamelyik magasabbrangú tisztje írta. Elbeszélését a Szeged körüli harcokkal kezdi meg s igen érdekes, hogy már ezekben a napokban említi a seregben lábrakapott hírt Görgeynek alkudozásáról az oroszsal; szinte úgy látszik, mintha Dembinski, lengyel létére, ezért nem igyekezett volna csatlakozni Görgeyhez, s ezért vonult volna Temesvár alá. A lengyel légió demoralizációja szerinte már a temesvári ütközetben mutatkozott, sokan, kik előbb az osztrák seregben szolgáltak, a csata folyamán átszöktek az ellenséghez. Lugoson, a levél szerint, a légió legénysége nem állott többől, mint 300 emberből, mellettük nagy csoportja a számfölötti tiszteknek.

Úgy tünteti fel a levélíró a határra vonulást, mintha a légiók előzőleg teljes komolysággal fogták volna fel feladatukat, a déli útvonal biztosítását a magyar sereg számára, és csak a fegyverletétel hírére láttak volna a meneküléshez. Az átszállítás szerinte csak 19-én kezdődött meg. Többi forrásainkból, melyekről fentebb beszéltünk, tudjuk, hogy a magyar csapatok szökéssel vádolták a légiókat; tudjuk ezt különben magyar emlékiratokból is, pl. Lázár Kálmán gróf, és Egressy Gábor leírásából. A légió ezen vád ellen igyekezett védeni magát; akkor, augusztus végén, még nem volt tiszta képük arról, hogy az összeomlást feltartóztatni amúgy se lehetett volna.

Ismeretes már, hogy Bem helyettese, Guyon, augusztus 13-án futárt küldött Kossuth után, tiltakozva az ellen, hogy a légiók a lugos—orsovai útvonal biztosítása helyett egyenesen a határra vonuljanak. Kossuth, aki a légiók előtt haladt, 14-én hátraküldte Guyon levelét Wysockihoz, a maga részéről is követelve Guyon parancsának teljesítését. Kossuthnak levele a Nemzeti Múzeumban van; hátlapján gyors ceruzairással lengyel sorok vehetők észre, amelyek fordításban így hangzanak:

„Megengedtem magamnak, hogy ezt a levelet felbontsam azért, hogy valami fontosat el ne halasszak. Úgy vélekedem, hogy a hadtestnek az utolsó pillanatig az Orsovára vivő útat kell védelmeznie, nem pedig menekülnie, amíg kényszer esete nem áll be. Mivel tehát Mehádiáról semmi vészír nem érkezik, bátran lehet menetelni minden sietség nélkül, mely a hadtestet széjjelhomlasztaná. Ami a parancsot illeti, én magam írtam és gondosan úgy fogalmaztam, hogy Tábornokom, te

magad lehess bírása annak, hol állj meg Karánsebes és Orsova között, csak échelonozd magad után az osztagokat az uton. Úgy gondolom tehát, hogy erre az échelon-ra használd fel Karánsebes és Strukow-Loici helyőrségét — a két légió pedig vonuljon tovább. Boesáss meg, Kedves Tábornok, hogy annyira belejöttem az írásba. Azért teszem ezt, hogy értesítselek, hogy ilyenképen foglak tolmácsolni Kossuth előtt.

Kibontotta és két ostyával ismét leragasztotta Z.(amoyski) ezredes.“

Tehát a lengyel vezetők a külszínt mindenképen igyekeztek megtartani, bár valódi céljuk az volt, hogy a menekülni akaró légiót minél előbb átvezethessék a határon. Kitűnik e ceruza-jegyzetből az is, hogy Guyonnak aug. 12-én kelt parancsát, a légió számára, Zamoyski ezredes fogalmazta.

Dr. Hajnal István.